

УДК 37.015.31:172.15

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-95-2-230-240>

ПАТРІОТИЗМ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

А. С. Хохлов

ORCID 0000-0002-5452-0875

Стаття присвячена дослідженню однієї із складових духовного розвитку – формуванню патріотизму як духовно-моральної основи особистості.

Людина – найголовніший носій моральних та етичних норм і цінностей. Особливо педагог у закладі загальної середньої освіти виступає «діячем-транслятором» в процесі обміну досвідом, інформацією, досягаючи результативності й гармонійності у формуванні в учнів духовної культури та громадянської відповідальності, активної громадянсько-патріотичної позиції як складової цієї культури. Уваги в дослідженні поставленої проблеми заслуговує формування в учнів патріотизму як духовно-моральної основи особистості, розуміння національної ідентичності, що повинно проявлятися в активних й свідомих громадянських відносинах та оцінках. У сучасному суспільстві, в умовах глобалізації, людина відчуває вплив економічних, соціально-політичних змін, що призводить до зміщення системи цінностей народу на другий план. Виходячи із зазначеного, у статті наголошується на необхідності прийняття суспільством та державою важливості для особистості та кожного громадянина прийняття та усвідомлення загальнолюдських цінностей, національної свідомості як важливий чинник впливу на всебічний розвиток батьківщини й суспільства, зокрема його духовне збагачення й зростання.

У статті проаналізовано основні поняття, які визначають сутність та роль патріотичного виховання учнів в розвитку їхньої духовної культури (розвиток та формування моральних, етичних, естетичних, інтелектуальних, громадянських цінностей). Розглядаються питання значення патріотичного виховання учнів в Німеччині та Україні. Порівнюється реалізація патріотичного виховання учнів в закладах освіти в Німеччині та Україні.

Ключові слова: *духовний розвиток, патріотизм, виховання, патріотичне виховання, цінності.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасний світ, який переживає епоху цифровізації та глобалізації, безумовно, сприяє підвищенню рівня життя та розвитку суспільства. Зокрема, це пов'язано із технологічними, економічними, культурними, соціальними і політичними змінами, які призводять до «звужування» та «зникнення» кордонів в торгівлі, комунікації. Разом із тим сучасне суспільство переживає збідніння моральності та духовності. Однією із основних складових духовного розвитку є формування *патріотизму як духовно-моральної основи особистості*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження та аналіз поставленої проблеми свідчить про її актуальність, виходячи з активних досліджень останніх років Г. П. Шевченко, О. В. Шевченко, М. Н. Данилової, М. І. Пашенко, П. В. Онищука. Уваги в усвідомленні важливості і сутності патріотичного виховання, особливо в контексті національної єдності, заслуговують також праці В. О. Сухомлинського, А. С. Макаренка, К. Д. Ушинського.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проведені дослідження дозволяють визначити, що тема патріотичного виховання займає одне із перших місць в актуальності досліджень науковців, які окреслюють принципи загальнолюдської моралі, ідеї та методи патріотичного й духовного виховання. При цьому, не розглядаючи і не наголошуючи на зв'язку проблеми із сучасними змінами в умовах глобалізації, що призводить до поступового «збідніння» духовності особистості. У статті також приділена увага розгляду і порівнянню патріотичного виховання в Німеччині та Україні.

Мета статті – дослідити сутність патріотичного виховання і його важливість у духовному розвитку учнів, здійснити порівняльний огляд патріотичного виховання в Німеччині та Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Педагогічний процес учнів передбачає цілісність та невід'ємність один від одного процесів навчання та виховання. Необхідно визначити, що освітня або навчальна функція передбачає надання та засвоєння знань, формування різноманітних вмінь і навичок. Знання охоплюють факти, закони й закономірності, понятійно відображають узагальнену картину світу.

Виховна функція спрямована на формування моральних, естетичних та етичних уявлень, поглядів й переконань... Виховання спрямоване на

особистість із метою формування внутрішньої її організації. Об'єктивно, навчання не може виховувати, але й при цьому категорії навчання і виховання є взаємопов'язаними. Це пояснюється тим, що, по-перше, найголовніше для учня – не отримання та засвоєння «сухих» знань і фактів, але й розвиток його внутрішнього формування для здібності аналізувати, оцінювати, робити висновки, проявляти високий рівень пізнавальної діяльності; по-друге, слід підкреслити значення виховання у духовному розвитку, яке сьогодні часто не рахується пріоритетним у розвитку та становленні всебічно розвиненої особистості.

Духовність – основна характеристика особистості, яка висвітлює моральні та ціннісні орієнтири, потреби і погляди, інтереси і ставлення не лише до навколишнього світу, також до самого себе. В понятті «духовного розвитку особистості» виділяються такі цінності, як морально-етичні, естетичні, інтелектуальні, громадянські та інші. Саме від ціннісно-орієнтованої особистості залежить напрямок розвитку суспільства, нації, держави, світу. У своїй статті «Культура і мистецтво в ідеалотворенні особистості» академік Г. П. Шевченко вказує: «Викликом нашого часу є гостра потреба у вихованні образу духовної, культурної, моральної, естетичної особистості, яка здатна до соціально-економічних та есоікультурних перетворень, революційно реформаторських змін у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства» (Шевченко, 2016, с. 297).

Духовний розвиток тісно пов'язаний з моральними нормами та моральністю. У своїй роботі М. І. Пащенко вказує, що моральні принципи об'єднуються у групи залежно від групових норм, які, у свою чергу, витікають з певної сфери відносин між людьми (професійна, сімейна, міжнародна та інші). Зазначається, що норми взаємин у педагогічному середовищі регулюються принципами гуманізму, демократизму; між представниками різних національностей – принципами взаємоповаги, партнерства. Визначається, що сутність морального виховання учнів полягає в принципі загальнолюдської моралі – правді, справедливості, доброті, працелюбності, патріотизму та й інших добродійностей на національному ґрунті (Пащенко, 2004, с. 70).

Патріотом часто помилково називається громадянин держави, який в ній народився, виріс. Недостатньо просто жити в країні, потрібно бути активним її громадянином, працювати на становлення та розвиток країни та її народу, а також його захист.

Патріотизм – це духовно-моральна основа особистості. Важливість формування патріотизму можна також підкреслити словами Г. П. Шевченко, яка вказує, що у сучасному світі, в умовах антропологічної кризи, особливо гостро постає проблема виховання у суспільстві

одухотвореного образу людини культури, духовності, морально-естетичних ідеалів, культури й вчинку, краси людської поведінки і краси повсякденної дії, людини дієвого патріотизму (Шевченко, 2015, с. 288–289). Патріотизм – це не рух проти чого-небудь, а рух за ті цінності, якими володіє суспільство і людина. Це, перш за все, стан духу і душі людей, їх соціальної активності в суспільстві. Патріотизм має виступати фундаментальною складовою особистості, яка б демонструвала її морально-ціннісну організацію. Виходячи з цього, можна визначити значущі принципи патріотичного виховання учнів:

- формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей;

- усвідомлення досягнень народу, його інтелектуальних, духовних та інших надбань;

- розвитку діяльнісної відданості у розбудові держави, формування активної громадянської та державницької позиції, почуття власної та національної гідності;

- сприяння консолідації суспільства навколо ідей спільного майбутнього, всебічного розвитку.

Людина є основним носієм патріотичних почуттів, володарем патріотичної свідомості, світогляду, системи ідей і принципів. Система освіти має виступати педагогічним механізмом, який був би здатним охопити всі верстви суспільства в цілеспрямованому виховному процесі.

Патріотичне виховання дітей в освітньому закладі направлено на виховання та розкриття в кожному учневі громадянина, патріота, при цьому велике поле для цієї діяльності має педагог.

Зміст патріотичного виховання включає багато напрямків. Їх наповнення і склад, незважаючи на деяку традиційність, по країнах значно відрізняється. Це стосується і німецької школи. У своєму навчальному посібнику Л. Н. Данилова зазначає, що у німців непристойно не тільки виявляти національні почуття, але навіть мати такі, а тому патріотичне виховання офіційно не стоїть на порядку денному (Данилова, 2010, с. 11). Не дивлячись на те, що у посібнику розглядається це питання станом на ХХ століття, що має віддзеркалення історичних подій минулого країни, необхідно підкреслити, що патріотична орієнтація виховання учнів в Німеччині не стоїть на першому місці й нині. Насамперед працьовитість, сумлінність і пунктуальність в роботі – типові національні риси німців. Загальноосвітня система робить чималий внесок в їх формування, чому сприяють, наприклад, традиції і структура самої системи освіти. Дослідивши напрямки виховання учнів, можна зробити висновок, що у

навчальних закладах Німеччини передовими принципами виховання є не лише фізичне, статеве, громадянське виховання, але й трудове, яке суттєво сприяє вихованню громадянської відповідальності. Яскравими прикладами до цього можна назвати масштабні програми «Добровільний соціальний рік» (Freiwilliges soziales Jahr) та «Добровільний екологічний рік» (Freiwilliges ökologisches Jahr), які є не тільки німецькими, але й міжнародними проектами. Велика кількість учнів, закінчуючи школу та не маючи на меті конкретного визначення свого подальшого навчання, працюють в цих програмах. До участі також залучається молодь з усього світу, що надає можливість також покращити знання з німецької мови.

«Добровільний соціальний рік» (Freiwilliges soziales Jahr) – державна 12-місячна програма, в якій щорічно беруть участь близько 20000 молодих людей, працюючи в будинках для дітей-сиріт, лікарнях, притулках, закладах спорту, освіти, культури. «Добровільний екологічний рік» (Freiwilliges ökologisches Jahr) – це також державна програма, яка дозволяє молодим людям працювати в зоопарках, доглядаючи за тваринами, в сільському та лісному господарстві, у сферах, заклади яких займаються питаннями навколишнього середовища.

Виходячи з принципу взаємоповаги й толерантності в контексті міжкультурного діалогу, необхідно підкреслити, що у сучасній Німеччині велика частка мігрантів серед німецького населення, і перш за все із країн з абсолютно іншою культурою. Міграція, в свою чергу, викликає проблеми і в реалізації релігійного виховання, що також є складовою духовної ідентичності. За конституцією, викладання релігії в державних школах є обов'язковим, але батьки наділені правом вирішувати, уроки якої релігії вивчатиме їх дитина. Альтернативу таким урокам становлять етика, філософія або предмет «Цінності і норми» (Wert und Normen), який можуть вибрати батьки учня відповідно до своєї релігійної культури і світогляду. Зміст уроків дозволяє формувати у дітей уявлення як про свою конфесію, так і про аспекти інших релігій і про питання культури і соціального життя в цілому, не передбачаючи при цьому суто «німецький напрямок» патріотизму. Більшість уроків проходить у формі бесіди або уроку-дискусії.

Німеччина – країна з розвинутою економікою й туризмом, має досягнення на світовій арені політики, спорту, технологій та освіти. Патріотичне виховання – не є нав'язливим, адже почуття своєї національної ідентичності і гордості, почуття громадянської відповідальності та особистого значення своєї участі у житті цілої країни є усвідомленим і, беручи участь в державних програмах, молодь залучається до існуючих проблем суспільства та держави в цілому.

В українських закладах освіти вбачають на меті виховання в учнів почуття патріотизму комплексними методами, формування громадянина як майбутнього держави. В цьому полягає відмінність від німецької пріоритетності. Проаналізувавши роль виховання особистості учня в Україні, можна зробити висновок, що українська модель виховання направлена на формування патріотично направленої, духовно багатой, фізично досконалої, соціально адаптованої і високо ерудованої особистості, де патріотизм виступає вагомою складовою духовного розвитку особистості учня. Виключаючи формування активного патріотизму, напрямки виховання в Німеччині й Україні мають багато спільного.

Виходячи зі «Стратегії національно-патріотичного виховання» України, під національно-патріотичним вихованням дітей та молоді державою слід розуміти комплексну, системну і цілеспрямовану «діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх установ, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» (Стратегія національно-патріотичного виховання, 2019, п. 1). Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу.

Працюючи в школі, вчителі та класні керівники проводять уроки літературного читання, образотворчого мистецтва, музики, історичного краєзнавства, уроки з охорони праці та забезпечення безпеки суспільства та окремої людини; рзні форми роботи, пов'язані з вивченням історії рідного краю; класні години-бесіди на морально-етичну, патріотичну тематику, під час яких вивчаються і аналізуються, наприклад, літературні твори або події з історії, що знайомлять учнів зі спадщиною українського народу, традиціями; зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни та уроки-бесіди, присвячені героям Небесної сотні та ветеранам АТО; екскурсії до етнографічних музеїв тощо.

Особливої уваги сьогодні надається усвідомленню та підтримці цілісності української держави, її соборності. Таким чином, у старших класах впроваджено предмет «Захист Вітчизни» для забезпечення практичної спрямованості основ цивільного захисту, початкової військової підготовки та формування в учнів громадянської відповідальності за єдність українського народу й цілісність території української держави. Наприклад, До Дня Прапору України, Дня Соборності, Дня захисника

Вітчизни, Дня Вишиванки та ін. українськими дітьми й громадами проводяться загальнонаціональні флешмоби, виставки, конкурси. Ці заходи сприяють патріотичному, ідеологічному, громадянському і моральному вихованню підростаючого покоління.

Особливої уваги у формуванні патріотичного відношення до рідної землі заслуговують всеукраїнські учнівські тематичні тижні. Наприклад, тиждень екологічного, природоохоронного та трудового виховання, в якому учні залучаються до збору вторсировини, обладнання житлових масивів шпаківлями, висадження дерев, розроблення ідей енергозбереження. В українських закладах освіти, як і у німецьких, проводяться тижні з естетичного та морального виховання. Можна навести приклади класних годин та уроків-бесід до Міжнародного дня людей з особливими потребами, уроки толерантності до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, виховні заходи, пов'язані із Всесвітнім днем сім'ї. Спільною рисою з німецькими формами формування патріотизму та духовності учнів є проведення виховних заходів у формі бесіди як однієї із основних та дієвих. О. В. Шевченко у своїй статті визначає, що «при всьому багатстві та розмаїтті змісту бесіди мають на меті залучити дитину до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі сформувані в неї адекватне ставлення до навколишньої дійсності, до своїх громадянських, моральних та інших обов'язків. При цьому переконливість смислу проблеми, що обговорюється в ході бесіди, буде значно вищою, якщо вона знайде опору в особистому досвіді дитини, в її справах, діях, вчинках» (Шевченко, 2010, с. 8).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ознайомившись та дослідивши джерела інформації щодо організації виховання школярів у Німеччині та Україні, можна зробити висновок, що виявляється безліч схожих рис, зокрема в напрямках виховання (трудове, морально-етичне, екологічне, патріотичне). Дослідження форм та ролі патріотичного виховання у зазначених країнах дозволяє визначити ключову відмінність між принципами виховання німецьких та українських учнів, яка полягає в тому, що в німецьких закладах освіти, маючи меншу кількість патріотично направлених уроків, але при цьому усвідомлюючи свою національну ідентичність, проявляється значення формування в учнів активної громадянської позиції й відповідальності, розвиваються насамперед загальнолюдські цінності, не «нав'язуючи» патріотизм, а даючи його усвідомити. Це пояснюється передусім різницею соціокультурних умов, перш за все історії, традицій, зовнішньої політики і менталітету. Загалом, визначено, що мета процесу патріотичного

виховання має бути в інтересах учня, суспільства і держави, а також у створенні сприятливих умов для духовного розвитку окремої особистості.

Висвітлена проблема патріотичного виховання у духовному розвитку особистості учня не є вичерпною і потребує особливої уваги й подальших досліджень, особливо у зв'язку із умовами сучасності, які «посувають» загальні цінності та цінності самої особистості на другий план. Пріоритетними напрямками в майбутньому мають стати дослідження проблем гуманістичного характеру, зокрема в системі освіти, які б уможливили розуміння переваги духовного над матеріальним та сприяли адаптованій модернізації навчання і виховання в питаннях формування морально-ціннісної та духовно-культурної особистості учня.

Література

1. Березюк О. С., Власенко О. М. Дидактика: теорія і практика. Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 212 с.
2. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посіб. / М. Й. Боришевський та ін.; Ін-т змісту і методів навчання, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 1999. 190 с.
3. Данилова Л. Н. История немецкой школы в XX веке: учебное пособие. Ярославль : ЯГПУ, 2011. 212 с.
4. Пашенко М. І., Красноштан І. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2004. 228 с.
5. Про Стратегію національно-патріотичного виховання. Указ Президента України від 18 травня 2019 року №286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019> (дата звернення: 13.04.2020).
6. Шевченко Г. П. Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / За матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини» 27 травня 2015 р.* Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. Вип. 3 (66). 304 с.
7. Шевченко Г. П., Рашидова С. С. Духовні основи патріотичного виховання: монографія; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ : Ноулідж, 2012. 197 с.
8. Шевченко Г. П. Культура і мистецтво в ідеалотворенні особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко.* Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. Вип. 6 (75). 316 с.
9. Шевченко О. В. Духовне виховання у сучасній сім'ї. URL: http://lib.iitta.gov.ua/6953/1/Стаття_Шевченко_О.В._Духовне_виховання_у_сучасній_сім'ї.pdf (дата звернення: 13.04.2020).
10. Das Freiwillige Soziale Jahr – FSJ. URL: <https://www.bundesfreiwilligendienst.de/fsj-freiwilliges-soziales-jahr/> (дата звернення: 13.04.2020).

11. Förderverein Ökologische Freiwilligendienste. URL: <https://foej.de/en/start-eng/> (дата звернення: 13.04.2020).

References

1. Bereziuk, O. S., Vlasenko, O. M. (2017). *Dydaktyka: teoriya i praktyka [Didactics: theory and practice]*. Zhytomyr (ukr).
2. Boryshevsky, M. Y., Muzychuk, S. T., Antonenko, V. V., Udodova, L. P., Pylypenko, L. I., Frolov, P. D., ... Martyniuk, I. V. (1999). *Psykhohohiya samoaktyvnosti uchniv u vykhovnomu protsesi: navchalno-metodychnyi posibnyk [Psychology of self-activity of students in educational process: training manual]*. Kyiv (ukr).
3. Danilova, L. N. (2011). *Istoriya nemetskoj shkoly v XX veke [The history of German school]*. Yaroslavl (rus).
4. Pashhenko, M. I., Krasnoshtan, I. V. (2004). *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv, (ukr).
5. Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [The strategy of national-patriotic education]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku №286/2019* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019> (date of appeal: 13.04.2020) (ukr).
6. Shevchenko, G. P. (2015). *Vykhovannia – protses liudynotvorchosti, kulturotvorchosti, dukhotvorchosti [Education is the process of people's creation, creation of the culture and the spirit]*. Severodonetsk (ukr).
7. Shevchenko, G. P., & Rashydova, S. S. (2012). *Dukhovni osnovy patriotychnoho vykhovannia [Spiritual bases of patriotic education]*. Luhansk (ukr).
8. Shevchenko, G. P. (2016). *Kultura i mystetstvo v idealotvorenni osobystosti [The culture and the art in personality's ideal-creation]*. Severodonetsk (ukr).
9. Shevchenko, O. V. *Dukhovne vykhovannia u suchasni sime [Spiritual education in a modern family]*. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/6953/1/Stattia_Shevchenko_O.V._Dukhovne_vykhovannia_u_suchasni_simi.pdf (date of appeal: 13.04.2020) (ukr).
10. *Das Freiwillige Soziale Jahr – FSJ*. Retrieved from <https://www.bundesfreiwilligendienst.de/fsj-freiwilliges-soziales-jahr/> (date of appeal: 13.04.2020) (ger).
11. Förderverein Ökologische Freiwilligendienste. Retrieved from <https://foej.de/en/start-eng/> (date of appeal: 13.04.2020) (ger).

ПАТРИОТИЗМ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА

А. С. Хохлов

Статья посвящена исследованию одной из составляющих духовного развития – формированию патриотизма как духовно-нравственной основы личности.

Человек – носитель морально-этических норм и ценностей. Особенно педагог в заведении общего среднего образования выступает в качестве «деятеля-транслятора» в процессе обмена опытом, информацией, результативности и гармоничности в формировании у учеников духовной культуры и гражданской

ответственности, активной гражданско-патриотической позиции как составляющей этой культуры. Внимания в исследовании поставленной проблемы заслуживает формирование у учеников патриотизма как духовно-моральной основы личности, понимания национальной идентичности, которое должно проявляться в активных и сознательных гражданских отношениях и оценках. В современном обществе, в условиях глобализации, человек чувствует влияние экономических, социально-политических изменений, приводящих к смещению системы ценностей народа и личности на второй план. Выходя из сказанного, в статье отмечается необходимость принятия обществом и государством важности для личности и каждого гражданина осознания и формирования общечеловеческих ценностей, национального сознания как важных факторов влияния на всестороннее развитие человека-патриота, в частности его духовное обогащение и рост.

В статье проанализированы основные понятия, которые определяют сущность и роль патриотического воспитания учеников в развитии их духовной культуры (развитие и формирование моральных, этических, эстетических, интеллектуальных, гражданских ценностей). Рассматриваются вопросы значения патриотического воспитания учеников в Германии и Украине. Сравнивается реализация патриотического воспитания учеников в заведениях образования в Германии и Украине.

Ключевые слова: духовное развитие, патриотизм, воспитание, патриотическое воспитание, ценности.

PATRIOTISM AS A COMPONENT OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PUPIL'S PERSONALITY

A. S. Khokhlov

The article is devoted to the study of one of the components of spiritual development – the formation of patriotism as the spiritual and moral foundation of the personality.

The person is the most important carrier of moral and ethical norms and values. Especially a teacher in a general educational institution acts as a "translator" in the process of exchange of experience, information, achieving efficiency and harmony in the formation of pupils' spiritual culture and civic responsibility, active citizenship and patriotism as a component of this culture. Attention in the study of the problem deserves the formation of patriotism in pupils as a spiritual and moral basis of personality, understanding of national identity, which should be manifested in active and conscious civic relations and assessments. In modern society, in the conditions of globalization, the man feels the influence of economic, social and political changes, which leads to the shift of the system of values of the people to the background. From all of the above, the article notes the need for society and the state to accept the importance for the individual and each citizen of the acceptance and awareness of human values, national consciousness as

an important factor in influencing the comprehensive development of the homeland and society, in particular, its spiritual enrichment and growth.

In the article basic concepts that define the essence and role of patriotic education of pupils in the development of their spiritual culture (development and forming of moral, ethic, aesthetic, intellectual, civil values) are analyzed. The questions of value of patriotic education of pupils in Germany and Ukraine are examined. Realization of patriotic education of pupils in educational establishments of Germany and Ukraine is compared.

Keywords: *Spiritual development, patriotism, education as cultivation of personality, patriotic education, values.*

Хохлов Артем Сергійович – аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: artemskhokhlov@gmail.com

Хохлов Артем Сергеевич – аспірант кафедри педагогіки Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля (г. Северодонецк, Украина). E-mail: artemskhokhlov@gmail.com

Khokhlov Artem Serhiiovych – Post-graduate student of the Department of Pedagogy of Volodymyr Dahl East Ukrainian University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: artemskhokhlov@gmail.com